

## 9B. Az igetörzsek szemantikája: Derivációs morfológia és akcióminőség

### Inflexiós morfológia és derivációs morfológia

A magyar nyelvtan a toldalékok három fajtáját különbözteti meg: képzőket, jeleket és ragokat. A képzők – például *-ság/-ség, -gat/-get...* – új szót hoznak létre. Hogy ez pontosan mit jelent, hogyan értendő, arra rövidesen visszatérünk. Ezzel szemben a jelek (például *-k*, a többes szám jele, vagy *-tt/t*, a múlt idő jele) és a ragok (például *-m*, az egyes szám első személyű személyrag, vagy *-t*, a tárgyrag) egyetlen szó ragozott alakjait generálják. Egy szó több képzőt és jelet is tartalmazhat, de csak egyetlen ragot, a szó legvégén. Így például az *írásainak* (*ír+ás+a+i+nak*) tartalmaz egy igéből főnevet előállító (azaz deverbális) képzőt, egy birtokos személyjelet (*-a*), egy többesjelet (*-i*) és egy esetragot (*-nak*).

A jelek és ragok szisztematikus megkülönböztetése a magyar és a hozzá hasonló szerkezetű, ún. *agglutináló* nyelvek esetén célravezető. Általános esetben – és így a sémi nyelvek (például a héber) és az indoeurópai nyelvek (például az angol) esetén – a toldalékolás morfológiájának csupán két nagy területét szokás megkülönböztetni: az **inflexiós morfológiát** és a **derivációs morfológiát**. További morfológiai folyamatokkal, mint például a szóösszetételekkel, most nem foglalkozunk.

Az inflexiós („hajlító”, ragozó) morfológia egy szó különböző alakjait hozza létre, míg a derivációs („levezető”, képző) morfológia új szót alkot. Az inflexiós morfológiai folyamatok (szinte) teljesen *produktív*ak és (szinte) teljesen *transzparens*ek szemantikailag. Ezzel szemben a derivációs folyamatok nem (vagy csak mérsékelten) produktív,ak, valamint nem (vagy csak mérsékelten) transzparensek.

### Hol kezdődik egy új szó? Önkényesség és lexikon

*Ferdinand de Saussure* (1857 – 1913) óta a nyelvet önkényes jelek rendszerének tartjuk: a hangalak és a jelentés között rendszerint semmi kapcsolat sincs. Ha a *hangutánzó* és a *hangulatfestő* szavakat összehasonlítjuk különböző nyelvekben, láthatjuk, hogy még ezeknél is társadalmi konvenciókkal van dolgunk, a hangalak és a jelentés kapcsolata csak részben motivált. Mivel a nyelvészek többsége, mint más számos tudomány művelője, a szabályszerűségeket keresi a vizsgált jelenségekben, az önkényes jelenségekkel nem tud mit kezdeni.

Ezért a nyelvészek úgy tekintik, hogy a *lexikon* (vagy *szókincs*) tartalmazza mindazt, ami a nyelvben önkényes. Ami nem írható le fonológiai, morfológiai, szintaktikai vagy szemantikai struktúrákkal, szabályszerűségekkkel, azt a lexikonba számúzzuk. Egy *lexikai elem* tartalmaz egy hangalakot és annak a jelentését, valamint az adott szó szófaját, az igék vonzatait, esetleges rendhagyó ragozott alakokat, információt egy szabálytalan hangsúlymintázatról, mondattani viselkedésről stb. Mindazt, amit a nyelvtani rendszer nem tud megjósolni.

Ha belegondolunk, egy szótári szócikk is pontosan ezeket a tudnivalókat sorolja fel: a hangalakot és a jelentést, valamint a szófajt, az igei vonzatokat és néhány hasonló információt. Egyes nyelvekben a meg nem jósolható nyelvtani nemet és ragozási paradigmát is fel kell tüntetni. Más nyelvek esetén csak a rendhagyó alakokat adják meg. De a többes számú vagy múlt idejű alakok jelentését már nem kell kifejtteni, mint ahogy az adott szóosztály nyelvtankönyvből ismert mondattani viselkedését sem.

A *derivációs morfológiai folyamatok* új lexikai elemet eredményeznek, egy – az eddigiekből nem levezethető – hangalak-jelentés párosítást. Sok esetben a szófaj is megváltozik. Ezzel szemben az *inflexiós folyamatok* nem hoznak létre új, váratlan, önkényes nyelvi jelet. A nyelvtani rendszer megadja, milyen rag kapcsolható a szóhoz, és az eredmény mit jelent. (Ha az igeneveket önálló szófajoknak tekintjük, akkor a főnévi igenév toldaléka új szófajt hoz létre, mégis megjósolható, belefér az eredeti „szótári szócikkbe”.)

A szóösszetétel is többé-kevésbé önkényes eredménnyel jár. A *gyermekvédelem* a gyermekeket, az *állatvédelem* az állatokat védi, azonban az *árvízvédelem* az árvíztől véd, nem az árvizet védi. Ezért az összetett szavak szintén önálló lexikai tételeknek tekinthetők. Ezzel szemben, amikor a szavak szókapcsolatokká állnak össze, az megjósolható eredménnyel jár. A *francia kocsi* főnévi csoport jelentése kitalálható az összetevők jelentéséből (bár a jelentés lehet ’francia gyártmányú kocsi’, ’francia rendszámú kocsi’ vagy ’a francia csapat kocsija’ is), de ez nem mondható el a *franciakulcs* és a *franciakrém*es összetételek esetén.

## 9B. Az igetörzsek szemantikája: Derivációs morfológia és akcióminőség

Ezen felül a nyelvész által használt *lexikon* fogalom – akárcsak a nyelvtanuló által forgatott szótár – tartalmazza az *állandósult szókapcsolatokat* (ang. *idiomatic phrases* vagy *multiword expressions*) is, hiszen ezek jelentése szintén nem megjósolható az összetevők jelentéséből. Olyan kifejezésekre, szólásokra és mondásokra gondoljunk, mint például: *számításba vesz valamit, feldobja a talpát* vagy *bal lábbal kelt fel*.

A morfológiai folyamatok jellemzésére tehát az alábbi két fogalmat vezetjük be:

- **Produktivitás:** egy morfológiai folyamat akkor *produktív*, ha bármely szóra alkalmazható. A nyelv legújabb szavaira (például frissen átvett szavakra) és fiktív szavakra is működik. Egy morfológiai folyamatot *lényegében* produktívnak tekintünk akkor, ha csak néhány jól megfogható, kivételes esetben nem lehet alkalmazni. Így például a *havazik* igének nincs első és második személyű alakja, a *csuklik*, *siklik* igének pedig hiányzik a felszólító módja.
- **Szemantikai transzparencia:** egy morfológiai folyamat akkor transzparens, ha a kimenet jelentése megjósolható a bemenetek jelentéséből. A műveltetés képzése transzparens (*ír* → *irat*, *olvas* → *olvasat*), de nem az a *-ság/-ség* képző a magyarban (vö. *szépség*, *újság*, *síkság*, hogy csak melléknévből képezett példákat hozzunk).

Az inflexiós morfológiai folyamatok (szinte) teljesen produktívak, és (szinte) teljesen transzparensnek. A múltidő, a többes szám és a tárgyeset képezhető (szinte) minden igéből, ill. főnévből, és az eredmény jelentése is nyilvánvaló, még a kezdő nyelvtanulók számára is. Ezzel szemben a derivációs morfológiai folyamatok a produktivitás és a transzparencia egy-egy széles spektrumán helyezkednek el. Mivel nem tudható előre (azaz önkényes) az, hogy egy adott morfológiai folyamat alkalmazható-e egy adott szóra, és hogy az eredménynek pontosan mi lesz a jelentése, ezért azt mondjuk, hogy a derivációs morfológia új lexikai egységet hoz létre.

### A héber igetörzsek rendszere mint derivációs morfológia (igeképzés)

A héber (és általában a sémi) igetörzsek rendszerének a megértését az a tény nehezíti, hogy néha meglehetősen produktívak, máskor nem, néha meglehetősen transzparensnek, máskor nem.

A *piel* és a *pual*, ill. a *hifil* és a *hofal* viszonya egymáshoz szinte automatikus. A passzív alakok képzése produktív és transzparens. Sőt a folyamat meg is fordítható: egy *pual* vagy egy *hofal* alak mindig egy *piel*, ill. *hifil* alaknak a passzív párja. Ha csak ennyiből állna a héber igeragozás, akkor a passzív alakok képzését az inflexiós morfológiához sorolnánk.

Mindez nem mondható már el ennyire egyértelműen a *qal* és a *nifal* vonatkozásában. Bár határozott tendenciák, szabályszerűségek figyelhetők meg, sok a kivétel. Számos *nifal* alakhoz nem tartozik *qal* alak, vagy ha igen, a kettő közötti kapcsolat nem automatikus. Például a  $\text{גַּלְהָר}$  'háborút visel' alak minnek lenne a passzív párja? *Qal*beli használata ritka és azonos (vagy nagyon eltérő) jelentésű.

A *hifil* sok esetben valóban egy *qal* vagy *piel* alak műveltető (kauzatív) megfelelője. De megint nem minden esetben működik ez így: a *hifil* alakok képzése nem teljesen produktív (nem képezhető bármely gyökből), és nem teljesen transzparens (a képzett alak jelentése nem mindig megjósolható). Ugyanez mondható el a *hitpael* igetörzs reflexív (visszaható) és reciprok (kölcsönös) használatáról.

A *piel* „jelentése” még nehezebb. Bizonyos tendenciák kimutathatók, ahogy azt később látni fogjuk, de produktivitásról és transzparenciáról alig beszélhetünk. Szótár nélkül nehéz megmondani, hogy adott gyök létezik-e *piel* törzsben, és ha létezik, akkor hogyan változik a jelentés a *qal* törzsbeli jelentéshez képest.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a bibliai igetörzsek rendszere csak részben produktív, és csak részben transzparens. Többes szám első személyű alak vagy imperatívusi alak (szinte) mindig képezhető, és a jelentése is megjósolható. Ezzel szemben egy *piel* vagy egy *nifal* alak léte és jelentése csak a szótárból (a nyelvészeti értelemben vett *lexikonból*) derül ki.

Mivel a bibliai héber nem rendelkezik igeképzőkkel, érdemes az igetörzseket összevetni a magyar képzők viselkedésével. Figyeljük meg a következők alakokat:

- (a) *Forog, forogat, forgolódik, forogtat.*
- (b) *Csavar, csavargat, csavarint, becsavar, csavartat, csavaroz.*

9B. Az igetörzsek szemantikája:  
Derivációs morfológia és akcióminőség

- (c) *Tanul, tanít, taníttat.*  
(d) *Fordul, fordít, fordíttat*

A *forog* ige nem tartalmaz képzőt, egy „alapjelentést” fejez ki, akárcsak egy héber ige *qal* igetörzsben. A *qal* egy másik elnevezése *Grundstamm* (ném. ’alaptörzs’). Különböző képzőkkel az alapjelentéshez képest módosított jelentéseket gyárthatunk. A tárgyatlan *foroghoz* képest a *forogat* tárgyas; erre a *piel* rezultatív funkciójánál emlékezzünk vissza. A *forgolódik* szinte visszaható (vö. *hitpael*), a *forogtat* műveltető (vö. *hifil*). Hasonlóképp megfigyelhetjük, hogy a *csavar* alapigéből miként származtatható iteratív (*csavargat*), mozzanatos (*csavarint*), telikus (*becsavar*) és műveltető (*csavartat*) ige.

A *csavaro*z ige egy gondolati csavart tartalmaz: a *csavar* igéből előbb létrejött a *csavar* főnév, amelyből másodlagosan ismét igét képezünk (ti. ’egy csavart – vagy egy ahhoz hasonlítható tárgyat – betekerni’). A főnévből képezett igéket **denominális** igéknek fogjuk nevezni, és több igetörzs (mindenekelőtt a *piel* és a *hifil*) használható erre a célra.

A *tanul* és a *tanít* közös gyöke a *tan*, főnévként létezik, de igeként nem. Tehát nem az egyik igealakból képezzük a másikat, de a két igealak egymáshoz való viszonyát mégis értjük. A *taníttat* műveltető ige, a *forogtat* és a *csavartat* analógiájára, bár a hangsúly inkább a tanuláson van („tanultat”). A *fordul* és a *fordít* esetén a közös gyök még főnévként sem létezik. A *fordít* egy másodlagos jelentést is felvesz (’egyik nyelvről a másikra átültet’), és a műveltető *fordíttat* inkább ez utóbbi jelentésből indul ki.

**Feladat:** Keressünk ki néhány általunk jól ismert ige- és igetörzset egy bibliai héber szótárban. Figyeljük meg, hogyan alakul a jelentés az egyik igetörzsről a másikra haladva. Találunk hasonló jelenségeket, mint a magyar ige-képzés fentiekben bemutatott példáiiban? Például amikor egy tárgyatlan igéből tárgyas, műveltető vagy visszaható ige lesz, amikor főnévből születik ige, vagy amikor jelentésmódosulásnak lehetünk a tanúi?

### Az igék vonzatszerkezetének változása

A fenti magyar példák között előfordultak **tárgyatlan (intranszítív)** igék (*forog, tanul, fordul*) és **tárgyas (transzítív)** igék (*forogat, tanít, fordít*), **visszaható** igék (*forgolódik*) és műveltető igék (*fordíttat, taníttat*). Hasonlókkal – és további kategóriákkal – fogunk találkozni a héber igék esetén is: például **mediális, passzív és reciprok** (kölcsonös) igékkel.

Ezek a kategóriák abban különböznek egymástól, hogy egy cselekvés vagy esemény „résztvevői” közül kit és hogyan fejeznek ki. Az alábbiakban hivatkozni fogunk egyrészt mondatrészekre (nyelvtani alany, nyelvtani tárgy, részeshatározó...), másrészt ún. *tematikus szerepekre* is. Utóbbiak közül az *agens* (vagy *logikai alany*) az, aki az adott cselekvést végzi. A *páciens* (vagy *logikai tárgy*) pedig az, akire vagy amire a cselekvés irányul, például akiben, amiben a cselekvés vagy esemény változást eredményez.

Most összefoglaljuk az igék legfontosabb kategóriáit a vonzatszerkezetük szerint:

1. **Aktív intranszítív ige:** egy A logikai alany (agens) végez egy cselekvést, amelynek nincs logikai tárgya. A logikai alany egyben az igének nyelvtani értelemben véve is alanya. Például: *János fut*.
2. **Aktív transzítív ige:** egy A logikai alany (agens) hat egy B logikai tárgyra (páciensre). Az agens az ige alanya, míg a páciens az ige tárgya. Például: *János bezárja az ajtót*.
3. **Passzív transzítív ige:** egy A logikai alany (agens) hat egy B logikai tárgyra (páciens). De most a páciens az ige alanya, míg az agens csak opcionálisan jelenik meg a mondatban. Például: *Az ajtó bezáratik (János által)*. Bár a mai magyar nyelvben ez az alak nem használatos, de más nyelvekből jól ismerjük.
4. **Mediális ige:** az ige nyelvtani értelemben vett alanya a cselekvésnek nem ágense, hanem páciense (logikai tárgy). A logikai alany „homályban marad”. Például: *Az ajtó bezáródik*. Ebben az esetben világos, hogy az ajtó nem zárja be önmagát. A szél zárja be? Saját súlyánál fogva záródik be? Ha egy személy zárna be, de ezt a személyt nem tudnánk vagy nem akarnánk kifejezni, akkor más szerkezetet használnánk: általános alanyt (*az ajtót bezárják*) vagy passzív szerkezetet (*az ajtó bezáratik*).

9B. Az igeörzsek szemantikája:  
Derivációs morfológia és akcióminőség

5. **Műveltető ige:** az ige két ágense is van, az első ágens hat a második ágensre, hogy ez a második ágens hajtsa végre a cselekvést (amelynek vagy van logikai tárgya, vagy nincs). Például: *A tanár bezárja az ajtót a diákokkal.*
6. **Visszaható (reflexív) ige:** az ige ugyanaz az ágense (logikai alanya), mint a páciense (logikai tárgya). Például: *János bezárja önmagát (egy cellába).*
7. **Kölcsönös (reciprok) ige:** az ige két cselekvést ír le. Ha A az egyik cselekvés ágense, és B a páciense, akkor a második cselekvésnek B az ágense és A a páciense. Például: *János és Béla bezárlják egymást.*

**Feladat:** Az előző alfejezetben szereplő igéket (például *forog, csavargat, tanítat*) soroljuk be a fenti kategóriákba. Tegyük meg ugyanezt az előző feladatban kikeresett héber igékkel is.

### A héber igeörzsek szemantikája

Az alábbiakban megpróbáljuk áttekinteni azt, hogy a héber igeörzsek milyen extra jelentést hordoznak az alaptörzshöz (*Grundstamm, qal*) képest.

Waltke és O'Connor (p. 350) a következő öt dimenziót javasolja az igeörzsek szemantikájának (jelentésének) megértése szempontjából. (Az alábbi felsorolás tovább bővíti a fogalmaink körét.)

1. **Igenem (voice):** aktív, mediális vagy passzív.  
Az **aktív** (pl. *becsuk*) és a **passzív** (pl. *becsukatik*) közé – az ógörög nyelvtan mintájára – felvehetjük még a **mediális** (pl. *becsukódik*) igenemet is.
2. **A cselekvés, történés típusa (type):** fientív vagy statív.  
A **statív** igék egy állapotot írnak le (pl. מלך 'tele van'), míg a **fientív** igék cselekvést, történést.
3. **A cselekvés, történés „körvonala” (contour):** intranszítív vagy tranzitív.  
Az **intranszítív** (tárgyatlan) igék egyetlen vonzattal rendelkeznek, az alannal, míg a **tranzitív** (tárgyas) igék kettővel, alannal és tárggyal. Beszélhetünk **ditranszítív** igékről is, mint a magyar *adni* ige (alany, tárgy, részeshatározó) vagy az angol *to call someone something* ('valakit valahogy nevez'), amelynek két tárgya van.<sup>1</sup> Egyes igék kötelező vonzata nem tárgyként jelenik meg a mondatban (pl. *dönt valami mellett*). Egyes nyelvekben léteznek nulla vonzattal rendelkező igék is (pl. *havazik, villámlik*).
4. **„Okozás” (causation):** nincs „okozás”, faktitív, rezultatív, kauzatív (műveltető) vagy deklaratív  
A **faktitív** igék esetén egy A ágens azt okozza, hogy B adott állapotba kerüljön (pl. *pirosít*, azaz 'pirossá tesz'; *nagyít* vagy *növel*, azaz 'nagygyá tesz'; *fáraszt*, azaz 'fáradttá tesz'). **Rezultatív** igék esetén az A ágens azt okozza, hogy B egy cselekvés vagy történés elszenvedőjévé (páciensévé) váljék (pl. *szétszór*, azaz 'azt okozza, hogy valami szétszóródjon'). A faktitív igék statív igékből származnak, míg a rezultatív igék fientív (tipikusan mediális) igékből. Ezzel szemben a **kauzatív** igék a valódi műveltető igék: A ágens hat B ágensre, hogy utóbbi egy cselekvést végrehajtson.

Kauzatív igék esetén a hangsúly az ágensen van, és azon, hogy a cselekvés lezajlik. Statív ige esetén a műveltetést **ingresszív**nek nevezik: az A ágens azt okozza, hogy B adott állapotba kerüljön, és a hangsúly a változáson van. Viszont a rezultatív és a faktitív igék esetén a hangsúly a páciensen van, valamint a folyamat eredményén.

A statív igékből levezetett faktitív igékhez hasonlóak azok az igék, amelyeket valódi mellénevekből képezünk. Ezek **denominatív** (névszóból képzett) igék. Jelentésük gyakran az, hogy az ige alanya az ige tárgyát az adott tulajdonsággal rendelkezőnek tartja (például *kicsi* > *lekicsi-*

<sup>1</sup> Figyeljük meg, hogy a magyarban mindig csak egy vonzat lehet tárgyesetben, míg a harmadik vonzat más esetet kap. Az ún. *vonzatkeret* – az, hogy mely vonzat milyen esetben vagy milyen előjáróval jelenik meg – önkényes (és ezért a nyelvészek azt a lexikon részének tekintik, a szótárakban fel kell tüntetni), ugyanis a jelentés (a szemantika) nem mindig szolgál útmutatóul. Hasonlítsuk össze a következő ige párokat: *ajándékoz valakinek valamit* és *megajándékoz valakit valamivel; kövekből oltárt épít* és *a köveket oltárnak építi meg*.



9B. Az igetörzsek szemantikája:  
Derivációs morfológia és akcióminőség

*nyel, zsidó > lezsidóz, magas > felmagasztal*). Ennek egy speciális esete az, amikor az ágens éppen a kijelentés révén teszi a páciens azzá, ami (például *szent > megszentel*, azaz 'szentté nyilvánít', *igaz > igaznak nyilvánít*). Ezeket az igéket **deklaratív** igéknek nevezzük (ebben a kontextusban nem a kijelentő módra utal a *deklaratív* szó), és ezek a kijelentések klasszikus példái a *beszéddaktusoknak*.<sup>2</sup>

5. **Kettős cselekvés** (*double-status action*): nincs, reflexív, reciprok vagy toleratív  
**Reflexív** (visszaható) ige esetén az alany önmagára hat, vagyis az ágens (logikai alany) és a páciens (a logikai tárgy) egybeesik (pl. *öltözködik*). **Reciprok** (kölcsonös) igék esetén több ágens van, amelyek egymáson hajtják végre a cselekvést. Két szereplő esetén, ha az egyik cselekvés ágens A, és páciense B, akkor a másik cselekvés ágens B, és páciense A (pl. *megcsókolják egymást*).<sup>3</sup> Végezetül **toleratív (permisszív)** igék esetén az ágens hozzájárul ahhoz, hogy a cselekvést rajta, mint páciensen, végrehajtsák.

Az alábbi felsorolás röviden összefoglalja a hét igetörzs legfontosabb jelentéseit. Bővebb információ és sok példa található Arnold és Choi 3.1 fejezetében, ill. Waltker és O'Connor 22-28. fejezeteiben.

- Qal:** Az ige „alapjelentése”, statív és fientív igék (utóbbiak lehetnek intranszítívok és tranzítívok).  
**Nifal:** Passzív,<sup>4</sup> mediális, reflexív és statív jelentések.  
**Piel:** Faktitív és rezultatív, valamint deklaratív. Frekventatív (gyakorító). Denominatív (névszóból képezett igék). Ezen felül egyes igék (pl. צוה, בקש) egyszerűen csak piel törzsben léteznek, és felesleges extra jelentést keresni az igetörzs használata mögött.<sup>5</sup>  
**Pual:** A *piel* automatikus passzív párja.  
**Hitpael:** Reflexív (visszaható), reciprok (kölcsonös). Iteratív (időben ismétlődő). Denominatív.  
**Hifil:** Kauzatív (műveltető; például mozgást kifejező igékből mozgatót kifejező igék). Ingresszív (faktitív, de a hangsúly a folyamaton). Deklaratív. Denominatív. Toleratív (permisszív).  
**Hofal:** A *hifil* automatikus passzív párja.

**Hangsúly a páciensen vagy az ágensen: a piel és a hifil közötti különbség?**

Arnold és Choi megközelítésében kauzatív és ingresszív jelentést *hifil* igék esetén keressünk, míg rezultatív és faktitív jelentést *piel* igék esetén. *Piel* esetén a fókusz az eredményen, ill. a páciensen van, míg *hifil* esetén a folyamaton és az ágensen. Ha *qal*-ban az adott gyök statív ige, akkor faktitív és ingresszív a jelentés, egyébként rezultatív, illetve kauzatív. A הוה gyök *qal* jelentése 'élni' (intranszítív fientív ige), *piel*-ben 'életben tartani'

<sup>2</sup> A **beszéddaktus-elmélet** arra hívja fel a figyelmet, hogy minden megszólalásunk egyben társadalmi cselekvés is. Például az a tény, hogy tegezve vagy magázva szólítom meg a beszédpartneremet, személyes kapcsolatunk kifejeződése. Egy állásfoglalással elkötelezem magam a vitatkozó felek közül az egyik oldalon. De sok ige önmagában is cselekvés. Például az „*ígérem, hogy...*” mondat kimondásával végrehajtjuk az ígérés aktusát. Az anyakönyvvezető a „*házaspártnak nyilvánítalak benneteket*” mondat kimondásával hozza létre a házasságot.

<sup>3</sup> A *páciens* (logikai tárgy) ebben a kontextusban tágra értelmezendő. Pl. *leveleznek* (modern héberben התכתב), azaz 'írnak egymásnak' – itt a logikai alany és a logikai részeshatározó funkciói cserélődnek fel. Két bibliai példa: Gen. 42:1-ben למה תתראו 'miért néztek egymásra?' Gen. 2:25: וְאָדָם וְחָוָה הָיוּ עֲרוּמִים הָאָדָם וְחָוָה וְלֹא יָתְבֹשְׁשׁוּ 'És mindketten meztelenek voltak, az Ember és a felesége, és nem szégyenkeztek.' Interpretáció kérdése, hogy önmaguk (reflexív értelmezés) vagy egymás (reciprok értelmezés) előtt nem szégyenkeztek-e.

<sup>4</sup> A „proto-héberben”, vagyis a bibliai hébert megelőző nyelvállapotban még létezhetett egy önálló igetörzs, amely a *qal* törzsnek volt az automatikus passzív párja (a *pual* és a *hofal* törzsekhez, valamint más sémi nyelvekhez hasonlóan). Ennek a nyoma néhány helyen még fellelhető a Héber Bibliában. Azonban a bibliai héber rendszeréből hiányzik, és a *nifal* vette át a szerepét. Ugyanakkor a *nifal* megőrizte korábbi funkcióit is.

<sup>5</sup> Régebben a *piel*t „intenzív igetörzsnek” vélték, és úgy érezték, hogy az intenzitást, a nyomatékot mintha a középső gyökmássalhangzó kettőzése (*geminációja*) is kifejezné. Mások azt javasolják, hogy kár a *piel* szemantikáját megpróbálni meghatározni: „egyszerűen csak egy alak”, akárcsak a *qal*. Az igazság valahol félúton lehet: bár a *piel* az, amelynek a szemantikája a legkevésbé fogható meg, de bizonyos tendenciák mégis kimutathatók.

9B. Az igetörzsek szemantikája:  
Derivációs morfológia és akcióminőség

(rezultatív, hangsúly az eredményen), *hifilben* viszont 'élővé tenni' (kauzatív, hangsúly az állapotot létrehozó folyamaton).<sup>6</sup> Ezt az elképzelést a következő ábra foglalja össze (Arnold és Choi, p. 194):

		<u>Axis of Causation</u> – Voice of the Undersubject		
		No Causation	Brings about a <i>State</i>	Causes an <i>Action</i>
		No Generated Predication	Generates a <b>Nominal</b> Predication	Generates <b>Verbal</b> Predication
		No Undersubject	Patency Nuance	Agency Nuance
<u>Axis of Voice</u> – Voice of the Primary Subject	Active	<b>QAL</b> Stative  Fientive > Intransitive  > Transitive	<b>PIEL</b> Factitive 1 makes 2 <i>be</i> x Outcome describable by <i>adjectival</i> clause  Resultative 1 makes 2 <i>be</i> x-ed Outcome describable by <i>participle</i> clause	<b>HIPHIL</b> 2 Place Ingressive 1 makes 2 <i>become</i> x  1 Place Internal 1 makes <i>self</i> do/become x  2 Place Causative 1 makes 2 <i>do</i> x  3 Place Causative 1 makes 2 <i>do</i> x to 3
	Passive	(Qal Passive) <b>NIPHAL</b>	<b>PUAL</b> Passive of Piel	<b>HOPHAL</b> Passive of Hiphil
	Middle	<b>NIPHAL</b> Middle Adjectival Reflexive-Reciprocal	<b>HITHPAEL</b> Reflexive-Reciprocal of Piel Also later Passive	<b>HISHTAPHEL</b> only in הִשְׁתַּפְּחֵל

Source: Based on Waltke and O'Connor 1990 (343–61), and with the help of Lawson G. Stone.

Az igetörzsek jelentései közül van néhány, amelyeket eddig még nem fejtettünk ki. Mit jelent az, hogy a *piel* kifejezhet *frekventatív* (gyakorító) jelentést, a *hitpael* pedig *iteratív* (időben rendszeresen ismétlődő) cselekvést? A válasz átvezet bennünket az *akcióminőség* témakörébe.

### Akcióminőség (igejelleg, Aktionsart)

Az igei derivációs morfológia eszköztára (igeképzők a magyarban, igetörzsek a héberben) tehát számos irányba képes megváltoztatni egy ige jelentését: műveltető igéket, visszaható és reciprok igéket, passzív és mediális igéket is tudunk képezni más igékből. Ezen felül igéket is képezhetünk névszókból.

De ez még nem minden. A magyar igeképzők kapcsán találoztunk a következő példákkal: *csavargat*, *csavarint*. Hogyan viszonyulnak ezeknek az igéknek a jelentései az alapige, a *csavar* jelentéséhez? Hogyan viszonyul a *piel* הֵלךְ és a *hitpael* הִתְהַלַּךְ (mindkettő kb. 'jár, járkál') jelentése a *qal* הָלַךְ ('megy') jelentéséhez? Ezekben az esetekben az alapjelentés egy új irányba módosul: az ige **belső időszerkezete**

<sup>6</sup> Ez az elképzelés sajnos csak részben állja meg a helyét, ha megnézzük a valódi bibliai adatokat. A הֵלַךְ gyök ritkán *piel* törzsben is felveheti az 'életet ad' jelentést, míg néha *hifilben* is jelentheti azt, hogy 'életben tart'. A הָלַךְ gyök esetén arra számíthatunk, hogy a *piel* jelentése az eredményre fókuszál: 'nagygyá tesz', míg a *hifil* a folyamatra: 'növeszt'. Sajnos a 'növeszt' jelentés *pielben* fordul elő, míg a 'nagygyá tesz' mindkét igetörzsben.

9B. Az igeörzsek szemantikája:  
Derivációs morfológia és akcióminőség

változik meg a derivációs morfológia segítségével. Az **akcióminőség** (vagy *igejelleg, Aktionsart*) ennek a jelenségkörnek a megnevezése.

Az ige által kifejezett cselekvés, történés időben zajlik le. Egyes állítások örökérvényűek (*Az ég kék*), mások időhöz kötöttek (*Tegnap hívtalak*). A nyelvészek megkülönböztetik a *külső időt* és a *belső időt*.

A **külső idő** azt fejezi ki, hogy valamely ponthoz képest mikor zajlott az esemény. Az **abszolút idő** a *beszédidőhöz* képest fejezi ki a cselekvés, történés időbeliségét (múlt idő, jelen idő, jövő idő). A magyar *Megírtam a házi feladatot* és a *Meg fogom írni a házi feladatot* különbsége abban áll, hogy a beszéd elhangzásának a pillanatához képest a múltban vagy a jövőben zajlik-e az írás. Néha nem a beszéd elhangzásának a pillanatához, hanem egy elbeszélés fiktív jelenéhez képest használjuk az igeidőket („elbeszélő jelen”). Ezzel szemben a **relatív idő** esetén a mondat vagy a diskurzus által meghatározott referenciaponthoz képest beszélünk előidejűségről, egyidejűségről és utóidejűségről. Gondoljunk az angol *He said he had written his homework* (‘Azt mondta, hogy megírta a házi feladatot’) és a *He said he would write his homework* (‘Azt mondta, hogy meg fogja írni a házi feladatot’) mondatokra. Az utóbbinál (utóidejűség a múltban) nem tudhatjuk – hacsak a tágabb kontextus nem teszi egyértelművé –, hogy a mondat elhangzásának a pillanatában az a bizonyos házi feladat meg lett-e már írva.

Ezzel szemben a **belső idő** a cselekvés, történés, állítás saját időstruktúráját írja le. Pontszerű? Periodikusan ismétlődik? Hosszan tartó? Örökérvényű? Gondoljunk a következő mondatokra: *Lenyelte az utolsó falatot. Minden reggel iskolába viszi a kislányát. Már évek óta fáj a háta. A vízmolekula oxigénből és hidrogénből áll.* A következő ábra néhány példát mutat be:

• imperfektív (folyamatos, lezáratlan, „osztható”)		csavar
• perfektív (befejezett, lehatárolt, „oszthatatlan”)		megcsavar
• progresszív (folyamatban lévő)		épp csavar...
• iteratív (ismétlődő)		csavargat
• mozzanatos		csavarint

A külső és belső idő kifejezésére is igaz az, ami oly sok más nyelvtani jelenségre: nyelvenként változik az, hogy mit hogyan lehet – vagy éppen kötelező – kifejezni. Rendelkezésre állnak-e (1) morfológiai eszközök (például ragozás), (2) szintaktikai eszközök (például egy mondat szerkezet), (3) lexikai eszközök (például határozószók), avagy (4) csak a kontextusból tudja a hallgató kitalálni a pontos jelentést. Például láttuk, hogy az angolnak vannak eszközei az elő- és utóidejűség kifejezésére, a magyarnak (és a hébernek) nincs.

A belső idő nyelvtani kifejezését ketté szokás osztani: az **aspektus** inflexiós morfológiai eszközökkel él, míg az **akcióminőség** derivációs morfológiai eszközökkel. A kettő közti határ – és az, hogy pontosan melyik mit fed – nyelvenként (és nyelvészenként) változik, és napjainkban is sokan foglalkoznak ezekkel a kérdésekkel. Mi most csak annyit jegyezzünk meg, hogy a *csavargat* és a *csavarint* az akcióminőség tekintetében különbözik a *csavar* igtől. És hasonlóképpen, a *piel* képes *frekventatív* (gyakorító) akcióminőség kifejezésére, míg a *hitpael* törzs az *iteratív* (időben rendszeresen ismétlődő) akcióminőség jelentésével képes bővíteni az alapige jelentését.

**Példák:**

A *nifal* mediális használata:

- (1) a. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִקְרֹוּ הַמַּיִם מִשְׁמַת הַשָּׁמַיִם אֶל מְקוֹם אֶחָד וְתִרְאֶה הַיַּבְּשָׁה וַיְהִי כֵן:  
 És szólt Isten: „**Gyűljenek** össze az ég alatti víz[ek] egy helyre, és [hogy] **látszódjék ki** a szárazföld!” És így lett. (Gen. 1:9)

A *hifil* kauzatív használata:

9B. Az igetörzsek szemantikája:  
Derivációs morfológia és akcióminőség

- (1) a. (...) והעמיד הפהו את האשה לפני יקוק (...)  
*Állítsa a pap az asszonyt az ÚR színe elé (...) (RÚF, Num. 5:18)*
- b. והשקה את האשה את מי המרים המאבירים (...)  
*És itassa meg [a pap] az asszonyt a keserűség átokhozó vizével (...) (IMIT, Num. 5:24)*

Mindkét példában a pap (kohén, kohanita) az „okozza”, hogy az asszony tegyen valamit: álljon, ill. igyon. Figyeljük meg, hogy az asszony mindkét esetben az „okozás” logikai tárgya (páciense) és az „okozott cselekvés” logikai alanya (ágense), és a héberben mindkét esetben az ige (első) tárgya. Az „okozott cselekvés” az első esetben intranszítív (*áll*), a második esetben tranzitív (*iszik*). Utóbbi esetben tehát az „okozott cselekvésnek” is van egy tárgya (*a keserű, átokhozó víz*), míg az előbbi esetben egy kötelező helyhatározója.<sup>7</sup> Az angol fordítás jól visszaadja az „okozás” és az „okozott cselekvés” vonzatainak a viszonyát: *The priest shall make the woman stand in front of the Lord. He shall make the woman drink the water.*

A héberben minden tárgy אה prepozícióval jelenik meg: az אשה mindkét mondatban, és a מי is. Mindkét példában előbb jön az „okozás” tárgya (az „okozott cselekvés” logikai alanya), majd azt követi az „okozott cselekvés” többi vonzata: a helyhatározó az első példában és a tárgy a másodikban. Így jön létre az a helyzet, hogy a tranzitív igéből képzett kauzatív ige a második példában két tárggyal is rendelkezik.

Érdeemes megfigyelni, hogy a magyarban is tárgyesetet kap az „okozás” tárgya, legalábbis az első mondatban. A második mondatban így létrejövő kettős tárgyat azonban a magyar nyelv nem engedi meg. A kettő közül az egyik esetét meg kell változtatni, és két opció közül is választhatunk: *És itassa meg az asszonyt a keserűség átokhozó vizével (IMIT)*, valamint *És itassa meg az asszonnyal a keserű, átokhozó vizet (RÚF)*.

A *hifil* denominális használata:

- (1) a. ויאמר אלהים פדשא הארץ דשא עשב מזריע זרע עץ פרי עשה פרי למינו אשר זרעו (Gen. 1:11)  
בו על הארץ ויהי כן:
- b. ועתה יקוק אלהי אתה המלכת את עבדך תחת דוד אבי ואנכי נער קטן לא אדע צאת ובא: (1Kir. 3:7)

Gen. 1:11:

A *hitpael* iteratív használata:

Deut. 23:15

קדוש

כי יהנה אלהיך מתהלך בקרב מחנה להצילך ולתת איביך לפניך והנה מחנהך ולא יראך בה ערות דבר ושב מאחריך:

Eszter 2:10

ובכל־יום ויום מרדכי מתהלך לפני הצר בית־הנשים ללעת את־שלום אסתר ומה־יעשה בה:

*És minden nap sétálgatott a nők házában az udvara előtt, hogy megtudja Eszter hogylétét, és hogy mi történik vele.*

<sup>7</sup> Figyeljük meg, hogy elvileg a לפני יקוק kifejezés akár az „okozás” helyhatározója is lehetne. Ebben az esetben a jelentés: 'a pap az Örökkévaló előtt okozza azt, hogy az asszony felálljon'. Ez az értelmezés azonban kevésbé valószínű a kontextusból.